

середовища, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, де предметом вчинення злочину чи об'єктом нападу є ядерний об'єкт.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуцало М. Організація протидії сучасному тероризму : навчальний посібник для студ., аспірантів, викладачів вищ. навч. закладів / Марія Гуцало. – Київ : Аратта, 2009. – 263 с.
2. Зеленецький В.С. Концептуальні основи визначення категоріально-понятійного апарату у сфері боротьби з тероризмом : науково-практичний посібник / В.С. Зеленецький, В.П. Смельянов ; Академія правових наук України; Ін-т вивчення проблем злочинності. – Харків : Кроссроуд, 2006. – 80 с.
3. Ліпкан В.А. Боротьба з тероризмом : у визначення та поняттях / В.А. Ліпкан. – Київ : Магістр – 21 сторіччя, 2009. – 162 с.
4. Манжул І.В. Визначення змісту поняття «безпека ядерно-енергетичного комплексу» / І.В. Манжул // Підприємництво, господарство і право. – 2014. – № 10. – С. 68-71.
5. Манжул І.В. Стан дослідження проблематики ядерного тероризму / І.В. Манжул // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 6. – С. 68-73.
6. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму: Міжнародна конвенція від 15.03.2006 № 3533-IV // Офіційний вісник України. – 2007. – № 88. – Ст. 127.
7. Настюк В.Я. Міжнародно-правовий режим протидії тероризму : монографія / В.Я. Настюк, С.А. Трофімов ; АПН України, Ін-т вивчення проблем злочинності ; Служба безпеки України ; Ін-т оперативної діяльності та державної безпеки. – Харків : Право, 2008. – 352 с.

8. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

9. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 № 39/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 12. – Ст. 81.

10. Про затвердження Правил фізичного захисту ядерних установок та ядерних матеріалів: наказ Держатомрегулювання від 04.08.2006 № 116 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1067-06>.

11. Про затвердження Положення про систему управління безпекою польотів на авіаційному транспорті: наказ Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 25.11.2005 № 895 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1503-05>.

12. Про затвердження Положення про технічне обслуговування устаткування підприємств гірничо-металургійного комплексу : наказ Міністерства промислової політики України від 15.06.2004 № 285 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0807-04>.

13. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

14. Тимінська К.О. Тероризм у світовій політиці : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Тимінська Катерина Олексіївна. – К., 2010. – 186 с.

15. Філонов О.В. Історико-правові основи діяльності поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії на території України по боротьбі з тероризмом (XIX–початок XX ст.) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Філонов Олександр Володимирович. – К., 2014. – 445 с.

УДК 343.241

ЩОДО ВИОКРЕМЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

Хроленок О.Ю., здобувач

кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Стаття присвячена аргументації та методології виокремлення принципів формування системи кримінальних покарань.

Ключові слова: покарання, система покарань, принципи права, принципи формування системи покарань.

Статья посвящена аргументации и методологии выделения принципов формирования системы уголовных наказаний.

Ключевые слова: наказание, система наказаний, принципы права, принципы формирования системы наказаний.

Khrolenok O.Yu. ABOUT THE SELECTION OF PRINCIPLES OF FORMING CRIMINAL PUNISHMENTS SYSTEM

Article is devoted to reasoning and methodological principles of forming sistem criminal penalties.

Key words: punishment, punishment system, principles of law, principles of the penal system.

Система покарань є інститутом кримінального права, що закріплює в собі певні елементи (види) покарань, об'єднані складними зв'язками і такими, що мають низку спільних ознак. Зазначений інститут повинен відповідати певним вимогам як система і мати відповідні засади, які б забезпечували її якісну еволюцію під впливом суспільних відносин які органічно розвиваються та видозмінюються. Однією із ключових вимог щодо розвитку системи покарань є дотримання при її

формуванні та удосконаленні принципів формування системи покарань. На жаль, дослідженню принципів системи покарань та взаємодії їх із принципами кримінального права не приділялася достатня увага в сучасних наукових роботах з кримінального права. Саме це і обумовлює актуальність запропонованої статті.

Дослідженню принципів кримінального права були присвячені роботи провідних вчених. Серед них варто виділити: В.А. Гацелюка,

С.В. Познишева, О.Б. Сахарова, В.Д. Філімонова.

У чинному законі про кримінальну відповідальність відсутня норма, яка б визначала принципи побудови системи кримінальних покарань [5, с. 178]. Сам термін «принцип» походить від латинського слова «*principium*», що означає «основа», першооснова [25, с. 382], основоположення, керівна ідея, основне правило поведінки, дії [19, с. 1061].

Термін «принцип» у сучасних умовах розуміється у декількох значеннях:

- як основне початкове положення якої-небудь теорії, учення, науки, світогляду, політичної організації;

- як внутрішнє переконання людини, визначальне її відношення до дійсності;

- як основа пристрою або дії якого-небудь приладу, машини тощо.

У кримінально-правовому розумінні поняття та категорія «принцип» частіше за все проявляється у наукових дослідженнях на рівні «принципу кримінального права», «принципу законодавства про кримінальну відповідальність» (принципу кримінального законодавства) і значно рідше – на інших рівнях, наприклад, як принцип призначення покарання. У такому ракурсі, як правило, і дається теоретичне визначення таких принципів.

Так, С.Г. Келіна і В.Н. Кудрявцев вважають, що принципи кримінального права – це керівні ідеї, основні засади, виражені у кримінальному законодавстві, а також у прокурорській, слідчій і судовій практиці, які відображають політичні, економічні та правові уявлення людей щодо підстав і форм відповідальності за вчинені злочини [21].

І.В. Коршиков визначає принципи кримінального права як «обумовлені закономірностями і потребами суспільного розвитку вимоги суспільства до держави, втілені у формі закону, із забезпечення прав і свобод людини й громадянина в процесі прийняття законів і їхньої реалізації в рамках завдань кримінального законодавства» [8].

А.Н. Попов визначає принципи кримінального права, які обумовлені закономірностями й потребами суспільного розвитку вимоги певного характеру, що одержали відбиття в нормах кримінального права й мають вищу регулятивну силу. Вони пред'являються до правотворчої, правозастосовної діяльності, до законодавства, а також поведінки громадян з погляду цілей (завдань) кримінального права [17, с. 26].

Як вказує В.Д. Філімонов, «принципи кримінального права – це виражені у законодавстві про кримінальну відповідальність вимоги до законотворчої, правозастосовної діяльності і до поведінки громадян, обумовлені вказівками міжнародно-правових актів з прав людини, Конституції, а також завданнями боротьби зі злочинністю, які являють собою положення, що визначають зміст всієї або значної сукупності правових норм і інтегрують їх в єдину систему кримінального права» [24, с. 34].

Зі свого боку Д.В. Кияйкін розглядає принцип кримінального права як утворючий елемент, що є основою у своєму призначенні (напрямі) і забезпечує єдність системи та

її єдину спрямованість у реалізації завдань кримінального права, який чітко визначає і формулює концепцію свого змісту [7, с. 35].

Н.А. Лопашенко зазначає, що «принципи кримінального права – це керівні (ідеологічні, політичні і моральні) ідеї кримінального права, що впливають із природи суспільства й обумовлені ним, які виражають сутність кримінального права, як специфічного регулятора певної групи суспільних відносин, спрямовані на реалізацію охорони суспільного ладу, його політичної й економічної системи, власності, особистості, прав і свобод громадян і всього правопорядку від злочинних посягань, і які забезпечують єдність і системність кримінального права» [11, с. 28].

Г.А. Крігер відзначав, що принципи права – це закріплені у праві ідеологічні, політичні та моральні засади (керівні ідеї), що впливають із соціально-економічної природи суспільного ладу, спрямовують регулятивну та охоронну функції права і визначають характер, підстави та обсяг застосування державного примусу та інших засобів впливу, необхідних для успішного розвитку панівних суспільних відносин [9, с. 102].

Виходячи із зазначених понять, аналізу теорії кримінального права, варто погодитися з висновками, запропонованими В.О. Гацелюком. Він зазначає, що теорія права серед інших правових засобів виокремлює принципи права, які у юридичній формі відображають керівні ідеї відповідної галузі або права в цілому, становлять собою загальні засади механізму правового регулювання. Для кримінального права галузеві принципи відіграють надзвичайно важливу роль, оскільки узагальнюють базові тенденції генези правових форм у сфері злочину і покарання [4, с. 3].

І якщо принципам кримінального права приділялася значна увага сучасних науковців, в окремих випадках принципи кримінального права знайшли законодавчу регламентацію (Республіка Польща [23, с. 46], Австралія [22, с. 49] та ін.), то принципам формування системи кримінальних покарань майже не знайшлося місця на сторінках сучасних наукових робіт.

Хоча, як вірно визначає В.А. Гацелюк, інститути загальної частини кримінального права є втіленням певних принципів [3, с. 60-61].

У доктрині кримінального права сьогоднішнього дня практично немає достатньої кількості монографічних досліджень з проблеми формування системи покарань і принципів її побудови. Єдиною роботою, присвяченою дослідженню питань такого роду, є докторська дисертація О.П. Рябчинської. Але навіть зазначене дослідження не окреслює повністю проблему систематизації покарання і залишає багато питань, що вимагають розгляду. Одним із них є окреслення принципів систематизації покарань.

Тому дослідження принципів побудови системи видів кримінальних покарань має істотно як теоретичне, так і практичне значення. Недарма в літературі зазначається, що громадяни краще знають не конкретні кримінально-правові норми, а загальні положення і принципи [6, с. 51].

Вважається, що кримінальне законодавство вмістило в себе усе найкраще, що було накопичено ним за період існування держави. Але не можна не констатувати, що воно, на жаль, не містить спеціальної норми, яка б містила принципи побудови системи покарань [14, с. 19].

У даному випадку необхідно погодитися із М.І. Бажановим, який зазначав, що принципи – це основні, провідні засади, які закріплені в нормах права і визначають побудову всієї галузі права, окремих її інститутів, правотворчу та правозастосовну діяльність [10, с. 10].

Говорячи про принципи формування системи покарань, ми якраз говоримо про ті засади, що визначають побудову саме сукупності кримінальних покарань, роблячи її у своїй єдності системою.

Принципи формування системи покарань не можуть бути закріплені у самому законі. Таке значно б його перенавантажило і привело б до думки про необхідність нормативної регламентації принципів кожного інституту кримінального права, що, зрозуміло є необхідним. Але теоретичне виокремлення принципів такого роду є необхідним і ці принципи можуть бути виражені іншим чином. Так, у науці кримінального права виділяють два способи вираження принципів: безпосереднє формулювання їх у нормах закону (текстуальне закріплення) і виведення принципів зі змісту кримінального закону (змістовне або концептуальне закріплення) [18, с. 57]. У другому випадку принципи впливають із сукупності правових норм і об'єктивно існують без їх прямої нормативної регламентації. Саме тому із цього питання ми не погоджуємося із М.Л. Якубом, який вважав, що ідеї, які не знайшли свого законодавчого (текстуального) вираження, не можна вважати принципами права [26, с. 58]. У даному випадку ми підтримуємо позицію П.С. Матишевського, за якою принципи перш за все закріплюються у праві [12, с. 40]. Це пояснюється перш за все проявом суб'єктивного моменту при формуванні сукупності принципів – а саме тим, що вони є продуктом свідомої людської діяльності, у власному формуванні проходять через їх свідомість та узгоджуються з їх волею [13, с. 100].

На наш погляд, є підстави стверджувати про необхідність виділення низки вимог, які пред'являлися принципам формування системи покарання і дотримання яких дозволяє виділити певні категорії як такі:

- принципи повинні визначати структуру інституту права (системи покарань);
- принципи визначають палітру прийомів законодавчої тактики та техніки про побудові та удосконаленні системи покарань, що існує;
- принципи повинні відображати уявлення та відповідати сподіванням громадян щодо забезпечення їх правового захисту кримінально-правовими засобами (в тому числі самого факту існування системи покарань);
- принципи дозволяють виділити перелік конститутивних ознак системи покарань (що дозволяє говорити про наявність саме «системи» а не «переліку» видів покарань).

Звідси принципи формування системи кримінальних покарань можна вважати – пев-

ні положення, керівні ідеї що виходять із норм кримінального права, які виражають соціальну обумовленість системи покарань, визначають її структуру та зміст та виступають першоосною для її формування та розвитку.

Принципи у власній сукупності також не є категорією з хаотичним змістом а повинні складатися у чітко побудовану систему. Велике значення система принципів набуває при формуванні їх визначення та переліку. Так система принципів – це сукупність положень принципового характеру, що знаходяться у відносинах та зв'язках одне з одним, утворюють певну цілісність, єдність [4, с. 3].

Система принципів може бути основою регулювання певних відносин тільки за умови, що становитиме масив взаємопов'язаних положень, якому були б нехарактерні протиріччя та суперечності.

Ще раз наголошуємо на тому, що система принципів побудови системи покарань залишилася майже поза увагою сучасних вчених криміналістів і у питанні їх дослідження досі не поставлено крапки. У більшості робіт, тим чи іншим чином пов'язаних із дослідженням принципів такого роду, проглядаються лише окремі тенденції формування системи покарань.

Так, С.В. Познишев вважав, що система (сходи) покарань повинна будуватися з урахуванням низки вимог: покарання повинне володіти в достатній мірі репресивною силою, тобто здатністю пригнічувати прагнення до злочинної діяльності; воно повинне бути якомога більше гуманним, тобто не повинно заподіювати ніяких непотрібних для попередження злочину страждань; каральні заходи повинні бути індивідуалізованими, тобто завдавати негативні наслідки, що характерні покарання виключно особі злочинця а не іншим особам. Саме тому сукупність каральних заходів повинна бути більш структурованою, співвідноситися із ступенем вини та тяжкістю злочинів із тим, щоб суддя при призначення, міг обрати таку міру покарання, яка необхідна для попередження повторної злочинної діяльності особи [16, с. 13]. Вважається, що система покарань повинна будуватися з урахуванням принципу визначеності покарань, неприпустимості їх безстрокового призначення і невизначених вироків. Наслідки злочину у вигляді покарання повинні бути безумовно встановлені судом на підставі, встановленій у законі системи покарань, що є правовим базисом. Встановлення іншого порядку, так звані невизначені вироки, які рекомендуються деякими криміналістами, вносячи до каральної практики невизначеність і хиткість, створювали б у кожного злочинця надію, що він, якщо і не уникне правосуддя, то в усякому разі піддасться лише незначному покаранню. Потім, під час відбування покарання, на багатьох злочинців погане враження справляє невизначеність висновку, який їм належить відбутися [15, с. 378].

Інші провідні вчені дорадянської епохи – М.С. Таганцев, М.Д. Сергеевський, Л.С. Белоріць-Котляревський – пропонували при побудові системи покарань виходити з принципу економії каральних заходів і гуманізму.

З часом ідеї принципів формування системи покарань розвивалися, отримавши новий якісний ідейний поштовх при створенні законодавчої системи радянської епохи.

З перших днів революції був відкрито проголошений принцип класового підходу до кримінальної репресії, що знаходив свій прояв у недопущенні послаблень для контрреволюціонерів, а також до злісних злочинців і разом з тим в уважному відношенні до правопорушників із трудящих. Зазначалося, що принцип класового підходу до кримінальної репресії міститься у кримінальному законодавстві будь-якої суспільно-політичної формації. Особливість радянського кримінального законодавства у цьому відношенні полягає в тому, що в ньому класовий підхід проголошувався відкрито і закріплювався нормативно-правовими актами [2, с. 10].

Так, у радянському кримінальному праві у якості принципів формування системи покарань (кримінальної репресії) визнавалися: принцип класовості, принцип законності, принцип доцільності, «режим економії» каральних засобів, принцип загального і соціального попередження, принцип направленості репресії на виправлення і перевиховання засуджених, принцип індивідуалізації, принцип репресивності каральних заходів [2, с. 29].

Так, Л.В. Багрій-Шахматов розділяв такі принципи на основні (загальні) і специфічні. Загальні принципи вважалися основними початковими положеннями соціалістичного права, які отримали у кримінальному праві певні особливості і можуть виступати в якості загальних засад системи покарань і втілення її в законі про кримінальну відповідальність [1, с. 267; 2, с. 42].

До них він відносив:

– принцип класовості – тобто спрямованість системи покарань на захист інтересів трудящих;

– принцип законності – передбачає побудову системи покарань в точній і безумовній відповідності з положеннями та духом Основних законів радянської держави;

– принцип гуманізму – полягає у намаганні законодавця передбачити такі види покарань, використовуючи які б можна було найбільш ефективно огородити суспільство від злочинності і злочинців, а також у повазі до людської гідності самого злочинця. Останнє передбачає відмову законодавця від невизначених, грубих, жорстоких, принижуючих покарань; передбачає віру у виправимість злочинців і забезпечує реалізацію зусиль держави і громадськості із здійснення виправного впливу на засуджених, що відповідав би покаранню;

– принцип демократизму – передбачає встановлення в системі покарань таких їх видів, які б було можливо застосовувати до будь-якого громадянина, який вчинив злочин, в незалежності від соціального, майнового і службового становища, національної, расової приналежності і віросповідання, виходячи виключно із суспільної небезпечності його особистості і вчиненого ним [1, с. 268; 2, с. 42-43].

На думку автора, для специфічних принципів побудови системи кримінальних покарань

характерне те, що в них знаходять своє віддзеркалення галузеві принципи кримінального права і принципи одного із його основних інститутів – покарання, які законодавець реалізує у системі покарань, закріплюючи в законі про кримінальну відповідальність [1, с. 268; 2, с. 43].

До таких цей автор відносить:

– принцип невідворотності покарання вчинення – сутність якого полягає у тому, що чинна система покарань повинна передбачати певну різноманітність їх видів в інтересах забезпечення можливості і обов'язковості реагування держави і суспільства на будь-який випадок вчинення злочину і тим самим попередження злочинності;

– принцип індивідуалізації покарання – передбачає не тільки наявність у системі різноманітних видів покарання і їх ділимість (з тим, щоб призначити покарання з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи винного і обставин справи, пом'якшуючих чи обтяжуючих відповідальність), але також і дію закону на конкретного злочинця персонально із тим, щоб спричиняти якомога менше складностей його близьким;

– принцип визначеності покарання – виражається в тому, що встановлений кримінальним законом перелік покарань є вичерпним. Будь-які інші покарання, окрім тих, що охоплюються системою відповідного кримінального кодексу, не можуть бути призначені судом; покарання, що входять до переліку, знаходять своє відображення у санкціях статей Особливої частини КК;

– принцип економії каральних заходів – виражається у намаганні законодавця встановити такі види покарання, який порядок їх застосування і виконання, за яких якомога менше б обмежувалася свобода громадян, а при позбавленні волі застосовувалася б прогресивна система, існувала б можливість заміни суворих покарань на більш м'які або навіть звільнення від відповідальності і покарання [1, с. 267-269; 2, с. 43-44];

Окрім зазначених принципів, одним із найважливіших автор вважав принцип касового підходу [2, с. 20-21].

На нашу думку, запропоновану автором систему принципів побудови системи покарань навряд чи можна вважати ідеальною. Це пов'язано із тим, що більшість перелічених принципів належать саме до принципів кримінальної відповідальності або кримінального права або до принципів призначення покарання. Безумовно, принципи є взаємопов'язаними, але їх реалізація на окремих рівнях чи інститутах права є різною.

В.І. Зубкова в якості принципів побудови системи покарань пропонує такі: справедливості, рівності, гуманізму та законності.

Так, на її думку, принцип законності вимагає включення у норми КК вичерпного переліку видів покарання, що виключає можливість суб'єктивного застосування і розширення системи в цілому, так і застосування інших видів покарань, не зазначених у санкції статті. Принцип гуманізму виключає можливість введення у систему таких видів покарань,

що спричинювали б фізичні страждання або принижували б людську гідність засуджених. Принцип справедливості проявляється в тому, що з урахуванням суспільної небезпечності вчиненого злочину та особи винного, його позитивних і негативних якостей суд із системи покарань обирає відповідний обставинам вид покарання [5, с. 180-181].

Виходячи із викладеного, можна впевнено стверджувати, що на рівні доктрини кримінального права інститут принципів формування системи кримінальних покарань повинен отримати власне місце. Саме виокремлення та закріплення принципів такого роду дозволить якісно поліпшити процес удосконалення системи покарань що існує. Саме генеза нових її елементів повинна відповідати встановленим принципам.

У запропонованій статті було підтверджено факт актуальності і необхідності теоретичного виокремлення принципів формування системи покарань. На ґрунті цього необхідно визнати проблематику їх виокремлення та розробки видів та змісту. В якості поняття принципу формування системи кримінальних покарань необхідно запровадити наступне визначення: принципи – це певні положення, керівні ідеї що виходять із норм кримінального права, які виражають соціальну обумовленість системи покарань, визначають її структуру та зміст та виступають першоосновою для її формування та розвитку.

Пропонується на теоретичному рівні окреслити коло такого роду засадничих настанов і розробити питання щодо їх впровадження на рівні законотворчості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Багрий-Шахматов Л.В. Уголовная ответственность и наказание. – Минск, 1976. – 384 с.
2. Багрий-Шахматов Л.В. Система уголовных наказаний и исправительно-трудовое право : учебное пособие. ВШ МВД СССР. – М., 1969. – 76 с.
3. Гацелюк В.А. Реализация принципов уголовного права Украины: проблемы и перспективы : Препринт / МВД Украины, Луган. акад. Внутр. дел им. 10-летия независимости Украины. – Луганск : РИО ЛАВД, 2003. – 152 с.
4. Гацелюк В.О. Реализация принципу законности кримінального права України (загальні засади концепції) : монографія / МВС України, Луган. держ.ун-т внутр. справ ; Наук. ред. д-р юр. н., проф. С.С. Яценко. – РВВ ЛДУВС, 2006. – 280 с.
5. Зубкова В.И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика. – М. : Издательство НОРМА, 2002. – 304 с.

6. Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. – М. : Наука, 1988. – 173 с.

7. Кийкич Д.В. Уголовно-правовой принцип законности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. / Д.В. Кийкич. – Саратов, 2001. – 181 с.

8. Коршиков И.В. Принцип гуманизма в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / И.В. Коршиков. – Саратов, 1999. – 189 с.

9. Кригер Г.А. Место принципов советского уголовного права в системе принципов права // Советское государство и право. – 1981. – № 2. – С. 102-107.

10. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ-Харків : Юрінком Інтер Право, 2002. – 416 с.

11. Лопашенко Н.А. Принципы кодификации уголовно-правовых норм / Н.А. Лопашенко. – Саратов : Искра, 1989. – 128 с.

12. Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак. – К. : А.С.К., 2001. – 512 с.

13. Молодцов А.С. О принципах уголовного законодательства и общественно опасное поведение // Категориальный аппарата уголовного права и процесса. Сборник научных трудов. – Ярославль : Ярославский государственный университет, 1993. – С. 99-103.

14. Петрашев В.Н. Гуманизация системы наказаний в советском уголовном праве. – Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1988. – 144 с.

15. Познышев С.В. Основные вопросы учения о наказании. – М. : Универ. типография, 1904. – 447 с.

16. Познышев С.В. Учение о карательных мерах и мере наказания : курс, составленный по лекциям. – М. : Русское товарищество, 1908. – 128 с.

17. Попов А.Н. Принцип справедливости в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук / А.Н. Попов. – СПб., 1993. – 192 с.

18. Сахаров О.Б. О принципах социалистического уголовного права // Правоведение. – 1969. – № 4. – С. 56-64.

19. Словарь иностранных слов. Изд. 3-е. Под ред. И.В. Лехина и Ф.Н. Петрова. – М., 1949. – 1048 с.

20. Советский энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1998. – 1061 с.

21. Уголовный закон: опыт теоретического моделирования / Под ред. С.Г. Келиной, В.Н. Кудрявцева. – М. : ВНИИ МВД, 1987. – 280 с.

22. Уголовный кодекс Австралии. – СПб. : Изд-во «Юрид. Центр Пресс», 2002. – 388 с.

23. Уголовный кодекс Польши. – СПб. : Изд-во «Юрид. Центр Пресс», 2001. – 234 с.

24. Филимонов В.Д. Принципы уголовного права / В.Д. Филимонов. – М. : Центр-ЮрИнфоР, 2002. – 139 с.

25. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.

26. Якуб М.Л. О понятии принципа уголовного права и уголовного процесса // Правоведение. – 1976. – № 1. – С. 56-64.